

Dwunastu. Pseudo Abdiasza Historie Apostolskie, tł. E. Nowak, M. Starowieyski, oprac. M. Starowieyski, Kraków 1995, WAM, ss. 469 (Ojcowie Żywi 11).

Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV-VIII w.), tł. i oprac. P. Iwaszkiewicz, Kraków 1996, WAM, ss. 375 (Ojcowie Żywi 13).

Nerses Šnorhali, *Jezus, Syn jedyny Ojca i inne poematy*, tł. i oprac. M. Starowieyski, Kraków 1998, WAM, ss. 222 (Ojcowie Żywi 14).

Znakomita seria Ojcowie Żywi, zainicjowana przed dwudziestu laty komentarzami patrystycznymi do czytań niedzielnych Ewangelii, w wydanych ostatnio tomach powraca do zagadnień biblijnych.

Dwunastu wprowadza czytelnika w barwny świat wczesnochrześcijańskich tradycji związanych z postaciami apostołów. Książkę rozpoczyna wstęp ks. S. Wronki, który syntetycznie przedstawia biblijną naukę dotyczącą apostołatu i apostołów. Następnie ks. M. Starowieyski ukazuje dalsze losy poszczególnych apostołów, które wylaniają się najpierw z kart Biblii, a następnie z apokryfów, starożytnych homilii, tradycji liturgicznych oraz wczesnochrześcijańskiej ikonografii. Krytyczna analiza źródeł oraz ich datacja nie pozwala oczywiście na traktowanie tych przekazów jako informacji o charakterze historycznym. Autorowi nie chodzi o rekonstrukcję dziejów apostołów, lecz o ukazanie ich takimi, jakimi postrzegali ich chrześcijanie na przestrzeni stuleci. Ostatnią część książki

stanowi tekst źródłowy o charakterze apokryficznym, mianowicie *Historia Zmagań Apostolskich* przypisywana Abdiaszowi (analogiczne dzieło istnieje również w języku etiopskim). Utwór powstał w Galii w VI w. i zawiera w dziesięciu księgach życiorysy Apostołów (Piotra, Pawła, Andrzeja, Jakuba Większego, Jana, Szymona, Judy, Mateusza, Bartłomieja, Tomasza i Filipa). Każdy życiorys składa się z dwóch części; pierwsza — nie należąca do pierwotnej redakcji dzieła — przedstawia sylwetkę apostoła w świetle danych biblijnych, druga zaś stanowi właściwy korpus legendy. Z perspektywy biblijnej dzieło ma istotną wartość dla poznania dziejów oddziaływania tekstu natchnionego. Barwne opowiadania o ewangelizacji ludów, do których zostali posłani poszczególni apostołowie obfitują w cytaty i aluzje biblijne, poszczególne zaś sceny niejednokrotnie wzorowane są na opisach wydarzeń z Ewangelii bądź Dziejów Apostolskich. Jest to interesujący przykład aktualizacji tekstu biblijnego podjęty na przełomie starożytności i średniowiecza, gdy Europa czasów wędrówki ludów stanęła wobec wyzwania nowej ewangelizacji.

Do Ziemi Świętej powinien przeczytać każdy, kto jako przewodnik bądź uczestnik wybiera się na pielgrzymkę do Ojczyzny Jezusa. Książkę rozpoczyna przedmowa ks. M. Starowiejskiego ukazująca teologiczny sens pielgrzymowania do Ziemi Świętej i motywacje, jakie towarzyszyły ówczesnym pątnikom. Wstęp P. Iwaszkiewicza — dobrze udokumentowany, a zarazem nie pozbawiony interesujących ciekawostek — przedstawia realia podróży w czasach późnej starożytności. Następnie w porządku chronologicznym mamy siedem świadectw dotyczących najstarszych pielgrzymek do Ziemi Świętej, podejmowanych od IV do VII w., czytamy m.in. o pielgrzymce cesarzowej Heleny z 326 r. (wg *Historii Kościoła* Sokratesa Scholastyka), pątnika z Bordeaux z 333 r. (fragmenty), Egerii z przełomu IV i V w., biskupa Arkulfa z 680 r. Są to opisy wypraw, bogate w impresje autorów i ciekawostki historyczne ukazujące życie codzienne oraz sytuację Kościoła na terenie ówczesnej Palestyny. Dowiadujemy się, jak wyglądały miejsca związane z działalnością Jezusa w czasach późnej starożytności i wczesnego średniowiecza. Poznajemy, jak wówczas organizowano pielgrzymki — co pozwala nam lepiej zrozumieć ówczesnych pątników — oraz jak wyglądało życie liturgiczne chrześcijańskich wspólnot na Bliskim Wschodzie. Teksty zebrane w książce *Do Ziemi Świętej* świadczą o tym, że odczytywanie Pisma świętego na tle realiów geograficznych i historycznych nie jest tylko domeną współczesnej biblistyki, lecz obecne było od najdawniejszych czasów w chrześcijańskiej refleksji nad słowem Bożym. Oczywiście nie posiadano wówczas wiedzy archeologicznej, którą dziś mamy do dyspozycji, tym niemniej możemy przekonać się, że wiele miejsc, w których tradycja sytuuje określone wydarzenia historii świętej ma rodowód sięgający wczesnego chrześcijaństwa. Niestety, wiele z przedstawionych w książce tradycji zaginęło w wirach burzliwej historii Ziemi Świętej.

Jezus, jedyny Syn Ojca pod wieloma względami jest tekstem o wyjątkowym charakterze. Jest to poemat napisany przez ormiańskiego katolika, Nersesa Šnorhali (zm. 1173), jako swoista medytacja nad tekstem Pisma świętego. W sposób zwięzły, bez zbędnych słów, autor zastanawia się nad przesłaniem poszczególnych perykop, historii bądź postaci biblijnych, kończąc swoją refleksję akcentem aktualizującym, często w formie krótkiej modlitwy. Jest to świadectwo osobistego dialogu człowieka z tekstem biblijnym. Pismo święte nie jest dla autora martwą literą, lecz rzuca wyzwanie, zmusza do zmagania i ciągłej konfrontacji siebie samego ze słowem Boga. W świetle najnowszych badań biblijnych, które jako przedmiot biorą dialogiczną relację tekstu z czytelnikiem, książka *Jezus, jedyny Syn Ojca* wydaje się niezwykle interesująca, gdyż daje nam wgląd w dynamikę tego procesu,

który towarzyszył od stuleci odbiorcom tekstu biblijnego jako słowa Bożego. Dodatkową wartością omawianej przez nas pozycji jest jej pionierska rola jako pierwszego dzieła bogatej religijnej literatury ormiańskiej, które zostało przełożone na język polski, choć — niestety — z tłumaczenia francuskiego, a nie z języka oryginalnego.

Do dalszych zalet przedstawionych powyżej pozycji należy ich solidne udokumentowanie bibliograficzne. W każdej z nich czytelnik znajdzie przynajmniej kilka stron zawierających najważniejszą bibliografię traktowanego zagadnienia (w przypadku *Dwunastu* tylko bibliografia polska). Przypisy, umieszczone na dole stron, zostały ograniczone do niezbędnego minimum. Wszystkie pozycje, mimo swej źródłowej wartości naukowej, mogą stanowić — ze względu na charakter narracji i barwność języka — interesującą lekturę nawet dla osób nie dysponujących szerszą kulturą teologiczną. Mankamentem natomiast wydaje się być brak indeksów rzeczowych, osobowych i biblijnych, które bardzo pomogłyby w korzystaniu z przedstawionych przez nas dzieł w celach naukowych. Chcielibyśmy na zakończenie zachęcić do kolejnego tomu serii *Ojcowie Żywi*, również o charakterze biblijnym, jakim będzie — mająca się wkrótce ukazać — antologia starożytnych komentarzy do Rdz 22 (Ofiara Abrahama na górze Moria) zebranych z tradycji hebrajskiej i chrześcijańskiej, pt. *Abraham — tajemnica ojcostwa*.

Ks. Krzysztof Bardski